

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

HUSITSKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA

Ceremonie medové abecedy ve středověké Evropě

The Honey Alphabet Ceremony in Medieval Europe

Bakalářská práce

Vedoucí práce:

Doc. ThDr. Pavla Damohorská, Th.D.

Autor práce:

Elizabeth Holíková

Praha 2023

Děkuji Doc. ThDr. Pavle Damohorské, Th.D. za vedení bakalářské práce, užitečné a odborné rady při její tvorbě.

Elizabeth Holíková

Praha, 2023

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou bakalářskou práci „Ceremonie medové abecedy ve středověké Evropě“ vypracovala samostatně s použitím níže uvedených pramenů a literatury. Dále prohlašuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne:

Elizabeth Holíková

Anotace

Tato bakalářská práce se zabývá ceremonií medové abecedy ve středověké Evropě. Cílem práce je porovnat tento židovský rituál ve středověkém Německu a středověké Francii. Práce popisuje rozdíly, které nalezneme při vykonávání ceremonie v těchto dvou zemích a důležitost studia ve středověku. Součástí práce je také stručné seznámení s židovským životem ve středověké Evropě a popis soužití židovské menšiny s křesťanskou většinou.

Anotation

This bachelor thesis deals with the ceremony of the Honey Alphabet in medieval Europe. The aim of the thesis is to compare this Jewish ritual in medieval Germany and medieval France. The thesis describes the differences found in the performance of the ceremony in these two countries and the importance of study in the Middle Ages. The work also includes a brief introduction to Jewish life in medieval Europe and a description of the coexistence of the Jewish minority with the Christian majority.

Klíčová slova:

ceremonie; středověk; medová abeceda; studium; vzdělání; rituál

Key words:

ceremonial; the Middle Ages; honey alphabet; study; education; ritual

Obsah

SEZNAM ZKRATEK	6
ÚVOD	7
1 METODOLOGIE.....	8
1.1 CÍLE BAKALÁŘSKÉ PRÁCE A OTÁZKY, NA KTERÉ PRÁCE ODPOVÍDÁ	8
1.2 METODOLOGICKÝ POSTUP	8
2 ŽIVOT ŽIDŮ VE STŘEDOVĚKÉ EVROPĚ.....	10
2.1 ŽIDÉ VE STŘEDOVĚKÉ FRANCII	12
2.1.1 <i>Jižní Francie</i>	12
2.1.2 <i>Severní Francie</i>	14
2.2 ŽIDÉ VE STŘEDOVĚKÉM NĚMECKU	17
2.3 VLIV KŘÍŽOVÝCH VÝPRAV NA ŽIDY V NĚMECKU A FRANCII	20
2.4 SOUŽITÍ ŽIDŮ A KŘESŤANŮ VE STŘEDOVĚKU V BĚŽNÉM ŽIVOTĚ.....	22
3 STUDIUM V JUDAISMU	24
3.1 DŮLEŽITOST VZDĚLÁNÍ	24
3.2 OBŘAD ZASVĚCENÍ DO STUDIA TÓRY	25
3.2.1 <i>Proces obřadu zasvěcení</i>	26
3.3 VÝZNAM RITUÁLŮ PRO ŽIDY.....	26
4 MEDOVÁ CEREMONIE	28
4.1 MEDOVÁ CEREMONIE VE STŘEDOVĚKÉ FRANCII	29
4.2 MEDOVÁ CEREMONIE VE STŘEDOVĚKÉM NĚMECKU	29
4.3 MEMOROVÁNÍ ABECEDY A POTRAVINY SPOJENÉ S CEREMONIÍ	31
4.3.1 <i>Posílení paměti magií</i>	31
4.3.2 <i>Lékařské metody na posílení paměti</i>	32
4.3.3 <i>Mnemotechnické pomůcky</i>	32
4.4 TEXTY PSANÉ NA TABULCE PŘI MEDOVÉ CEREMONII.....	33
4.5 KNÍŽE ZAPOMNĚNÍ	34
4.6 INICIAČNÍ OBŘAD DNES.....	34
4.7 CEREMONIÁL STŘÍHÁNÍ VLASŮ	35
ZÁVĚR	38
SEZNAM LITERATURY	39

Seznam zkratk

Atd.: a tak dále

Př. n. l.: před naším letopočtem

Stol.: století

Str.: strana

Tzv.: takzvaným

Vč.: včetně

Úvod

Studium je pro judaismus jedním z nejdůležitějších principů, který je daný Tórou. I proto se autorka rozhodla svou bakalářskou práci věnovat konkrétní části vzdělávacího procesu židovské komunity. Jako téma své bakalářské práce si zvolila ceremonii medové abecedy. Jedná se o iniciační obřad, který započíná právě studium Tóry u mladých chlapců, většinou ve věku tří let. Kořeny této ceremonie sahají až do středověku a v jednotlivých oblastech se mohou lišit. Autorka v práci používá pojmy jako medová ceremonie, ceremonie medové abecedy nebo iniciační obřad, ve všech případech se jedná o jeden a ten samý rituál. Práce si klade za cíl zanalyzovat a popsat proces ceremonie medové abecedy ve středověké Evropě, konkrétně ve středověké Francii a středověkém Německu. Tyto dvě oblasti jsou zvoleny především proto, že se jedná o centra dvou rozdílných ritů, aškenázů a sefardů.

Autorčiným původním záměrem bylo popsat téma židovských rituálů týkajících se dětského věku ve středověké Evropě, ale v prvotní fázi seznámení se s problematikou se autorka rozhodla téma zúžit z důvodu jeho rozsahu. V rámci bakalářské práce autorka představuje život židovské komunity ve středověku, ten následně rozděluje do oblasti Francie a Německa, dále se věnuje kladným, ale i nenávislným vztahům křesťanů vůči židům, a v návaznosti na to popisuje vliv křížových výprav na vybrané oblasti. Autorka zdůrazňuje důležitost vzdělávacího procesu v judaismu a primárně popisuje ceremonii medové abecedy. K ceremonii medové abecedy a studiu Tóry se váží různé pomůcky pro memorování, jednou z nichž je posílení paměti magií. Židé také využívají různé lékařské metody na posílení paměti nebo využívají mnemotechnických pomůcek. V poslední kapitole se autorka věnuje ceremonii stříhání vlasů. Tento rituál je v některých komunitách spojován s ceremonií medové abecedy, proto se ho autorka rozhodla zmínit ve své práci.

Jedním z hlavních cílů bakalářské práce je identifikovat rozdíly a odlišnosti v procesu medové ceremonie na území středověké Francie a středověkého Německa.

Autorka se ve své práci rozhodla pro jednotné psaní slova žid, a to s malým počátečním písmenem. Forma přepisu hebrejských slov je čerpána z knihy *Judaismus od A do Z* od Jaakova Newmana. Citace biblických veršů jsou potom čerpány z českého ekumenického překladu Bible z internetové stránky Biblenet.cz. Primárním zdrojem pro celou bakalářskou práci bylo dílo Ivana G. Marcuse *Rituals of Childhood: Jewish Acculturation in Medieval Europe*.

1 Metodologie

Jedním z prvních kroků při tvorbě bakalářské práce bylo stanovení cílů, kterých by autorka ráda dosáhla. Aby bylo stanovených cílů lépe dosaženo, vytyčila si autorka několik otázek, které navazují na cíle a v rámci bakalářské práce na ně autorka hledala odpovědi. Takto zvolený postup napomáhal k práci v dílčích krocích, které na sebe plynule navazovaly, a jejichž plněním autorka postupně směřovala k dokončení celé práce.

1.1 Cíle bakalářské práce a otázky, na které práce odpovídá

Jedním z cílů bakalářské práce je popsat život židovské komunity zaměřený na středověkou Francii a středověké Německo, k tomuto cíli se váže otázka: Jak žili židé ve středověké Francii? A zároveň druhá otázka, jak žili židé ve středověkém Německu? V práci je také představen proces medové ceremonie a rozebrány jeho jednotlivé kroky. K tomuto cíli se váže otázka: Jaké konkrétní kroky probíhají v rámci procesu medové ceremonie? Dalším a hlavním cílem je identifikovat rozdíly v rámci procesu medové ceremonie ve středověké Francii a středověkém Německu. K těmto dvěma cílům se váží otázky: Jak probíhal proces medové ceremonie ve středověké Francii? A jak probíhal proces medové abecedy ve středověkém Německu? Posledním cílem práce je popsat i jiné akty úzce spjaté s medovou ceremonií, k tomuto cíli zvolila autorka otázku: Jaké jiné akty jsou úzce spjaty s procesem medové ceremonie?

1.2 Metodologický postup

Na základě vytyčených cílů si autorka pro svou bakalářskou práci zvolala kvalitativní přístup zkoumání daného tématu. Za pomoci kvalitativního přístupu dokáže předmět své práce hloubkově prozkoumat a zjistit co nejvíce relevantních informací.¹ V rámci kvalitativního přístupu přistupujeme ke zkoumání daného tématu z pohledu jednotlivce, tedy z pohledu autorky jakožto výzkumníka. V úvodu byla položena obecná otázka, v tomto případě vázaná na proces medové ceremonie, a teprve následně autorka postupovala do hloubky celého zkoumaného tématu.²

---

¹ ŠVARŤÍČEK, ŠEĐOVÁ, Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách, str. 24

² NEKOLA, VESELÝ, OCHRANA, Metody a metodologie v analýze a tvorbě veřejných politik, str. 152

Tato bakalářská práce má především porovnávací charakter. Autorka pracovala s různými zdroji dat odlišné povahy i zaměření. Hlavním zdrojem studie byla odborná literatura, konkrétně dílo Ivana G. Marcuse *Rituals of Childhood: Jewish Acculturation in Medieval Europe*. V rámci analýzy autorka komparovala dva odlišné způsoby provedení ceremonie medové abecedy ve středověké Francii a středověkém Německu. Zkoumání daného tématu pomohlo v následném rozšíření dalších důležitých poznatků a pochopení propojení a souvislostí. V práci byly použity prvky případové studie. V rámci takové studie nevznikne žádná nová teorie, ale zkoumání tohoto charakteru je založeno na již existujících konceptech.³

Data pro bakalářskou práci autorka čerpala ze zdrojů v podobě knih, odborných článků a webových stránek. Během psaní byla nová data získávána metodou sněhové koule, tedy principem, kdy se na sebe další zdroje plynule „nabalovaly“. Většina zdrojů, se kterými autorka pracovala, byla v anglickém jazyce, ostatní v češtině. Během sběru dat a zjištění, že většina zdrojů je v cizích jazycích, se autorka utvrdila v tom, že téma práce není v českém jazyce dostatečně dostupné a práce by tedy mohla být přínosem.

---

³ LIJPHART, *Comparative Politics and the Comparative Method*, str. 691

2 Život židů ve středověké Evropě

Počátky židovských dějin v Evropě můžeme datovat do období od 5. století. Židé se začali postupně přesouvat z měst v Babylonii a Egyptě, a to především na Pyrenejský poloostrov, kde vytvářeli rozsáhlé židovské komunity. Na počátku 10. století žilo nejvíce židů na území Španělska, kde se podíleli na kulturním i vědeckém rozvoji tehdejší společnosti. Toto období rozmachu (cca od 10. do 13. století) bývá označováno jako „zlatý věk“ vzdělanosti židovské komunity. Jednou z hlavních osobností této doby byl Moše ben Maimon (Maimonides), který byl autorem řady právních, náboženských, ale i lékařských spisů.⁴

Po zlatém věku vzdělanosti následovalo na Pyrenejském poloostrově období pro židovskou komunitu temnější. Mezi 13.-15. stoletím usedli na trůn španělstí králové křesťanského vyznání a kvůli společenskému tlaku bylo mnoho židů nuceno konvertovat. Tajná a neveřejná oddanost k židovské víře měla na svědomí vznik označení židovské skupiny obyvatel jako maranové.⁵ Na konci 15. stol. byl vydán rozkaz na vyhnání tzn. conversos (konvertitů) ze Španělského království. Jednalo se o ty, kteří pouze předstírali konverzi ke křesťanství a ve skutečnosti byli i nadále spjatí s židovskými tradicemi. V průběhu několika let bylo vykonáno značné množství autodafé (slavností vyhlášení inkvizičního rozsudku) a bylo obviněno více jak 13 tisíc židů označených jako konvertité. Vyhnané obyvatelstvo našlo útočiště především v jižní části Pyrenejského poloostrova, tedy v muslimské oblasti Iberie. Tyto kroky však vedly k plošnému a úplnému vyhnání židovské populace ze Španělského království v roce 1492. Španělská inkvizice se týkala více jak 200 tisíc židů, kdy většina z nich konvertovala a zbytek uprchl do Portugalska (odkud byli v 1497 také vyhnáni), do severní části Afriky či v menších skupinách do jiných částí Evropy, další desítky tisíc zahynuly. Vyhnanci, kteří utekli směrem do Evropy byli označováni jako sefardi a mířili hlavně do Itálie, Holandska a Anglie. Výnos, který vyhnání ve Španělsku nařizoval, byl odvolán až roku 1858.⁶

Pohyb židovského obyvatelstva středověkou Evropou byl také úzce spjatý s obchodem. Kolem 10. století fluktovali židovští kupci především střední a západní Evropou a usazovali se ve městech při křižovatkách obchodních cest (vč. Prahy). Nejvýznamnější osobností tohoto

---

⁴ JOHNSON, P. Dějiny židovského národa, str. 105-207

⁵ Židé, kteří byli nuceni konvertovat ke křesťanství

⁶ JOHNSON, P. Dějiny židovského národa, str. 222

období byl rabi Šlomo ben Jicchak zvaný Raši, jehož dílo komentující Tóru a Talmud patří mezi vrcholná díla do dnešní doby.⁷

Jak již bylo popsáno v odstavcích výše, postavení židovské komunity ve středověku postihl většinou úpadek spojený se vzrůstající mocí křesťanské církve a její představy o nadřazenosti. V těchto dobách bylo židovství bráno jako něco nečistého a Bohu odporujícího. Postoj křesťanské církve k židům byl formován již v raných dobách středověku, ale nebyl vždy zcela negativní. Židé byli považováni za odpadlíky od pravého Boha, protože nepřijali Kristovo spasitelství a násilí na nich mělo být pácháno mimo jiné proto, že jejich národ byl strůjcem ukřižování Ježíše Krista. S tímto názorem nesouhlasili vyšší zástupci křesťanské církve, neboť podle jejich učení, židé zůstávali živými svědky Bible. Většina prvních oficiálních protizidovských opatření byla křesťanskou církví přijata na III. a IV. lateránském koncilu v letech 1179 a 1215 (jednalo se například o uzemní separaci, a tedy vznik ghet, vyloučení z řemeslné výroby či nemožnost vlastnictví a obdělávání půdy). S takto přijatými nařízeními souvisela také židovská „ochrana“, kdy byli židé ve 13. století prohlášeni za služebníky královské komory, spadali tedy přímo pod krále a byli nuceni platit vysoké daně, čímž značně pomáhali královské pokladně. Na oplátku jim sice byla poskytována vojenská královská ochrana, ale ve valné většině případů se jednalo pouze o povrchně prezentovanou formalitu, realita byla jiná. Právě v této době začínají vznikat předsudky o židech jako o podvodnících, lichvářích a líném nepracujícím lidu. Ze sociologického hlediska byla židovská komunita ve středověku považována za prototyp minority, která byla označována za viníka celospolečenského, hospodářského i náboženského úpadku. V době společenské nestability, oslabení královské moci či epidemií byli židé označováni jako viníci a přetlak vyústoval v následné pogromy. Protizidovské nálady byly spojovány např. s fenoménem lichvy, která byla jedním z možných způsobů židovské obživy. Tato ekonomická činnost však byla s duchem křesťanství neslučitelná. Peněžní obchod a půjčování na úrok ovšem souviseli s vyloučením židovské komunity z jiných hospodářských aktivit ve společnosti. V českých zemích byla většina protizidovských opatření zrušena v 18. stol. za vlády Josefa II, plné občanské rovnoprávnosti ve smyslu, jak ji chápeme dnes, dosáhli židé na našem území až v roce 1867.⁸

---

⁷ Výukový online materiál vzniklý v rámci projektu Varianty, realizovaného společností Člověk v tísni, o.p.s. Online dostupný z: <https://www.pf.jcu.cz/stru/katedry/pgps/ikvz/> [cit. 2022-04-24], str. 1

⁸ Výukový online materiál vzniklý v rámci projektu Varianty, realizovaného společností Člověk v tísni, o.p.s. Online dostupný z: <https://www.pf.jcu.cz/stru/katedry/pgps/ikvz/> [cit. 2022-04-24], str. 2

2.1 Židé ve středověké Francii

Autorka si pro popis života židovské menšiny ve středověké Evropě, zvolila území dnešních dvou států, Francie a Německa. Důvodem pro výběr těchto dvou geografických míst jsou odlišné židovské rity, aškenázové a sefardi, kteří tyto lokality reprezentovali. Následující kapitola se věnuje životu židů ve středověké Francii. Kapitola je pro přehlednost rozdělena na dvě podkapitoly. Nejprve se autorka věnuje popisu života židů v oblasti jižní Francie a následně oblasti severní Francie. Historický vývoj těchto dvou oblastí se liší. Židovská společenství na severu Evropy jsou navíc mnohem mladší. Život evropských židů se utváří působením křesťanské většiny mezi židovskou menšinou.⁹

2.1.1 Jižní Francie

Zmínky o životě židů ve Francii máme již z šestého století, ve městech Marseille, Arles, Uzès, Narbonne, Clermont-Ferrand, Orléans, Paříž a Bordeaux. Tato města se nacházela na velkých obchodních cestách, a proto se zde židé začali usazovat. Prameny říkají, že ve městech byl zastupován úřad kněze (rabína nebo chazanim¹⁰) a vznikaly zde židovské synagogy. Židé zde pracovali hlavně jako obchodníci, protože jim bylo zakázáno vlastnit půdu, stát se výběřčími daní nebo lékaři. V roce 629 navrhl král Dagobert vyhnání všech židů, kteří nechtěli přijmout křesťanství. Od jeho vlády až po vládu Pipina III. Krátkého nejsou nalezeny žádné zmínky o židech. V jižní Francii, závislé na Vizigótech, však židé stále žili a prosperovali.¹¹ Možná právě jejich prosperita měla za následek první nepřátelské reakce křesťanů vůči židům. Útoky směřovaly převážně proti těm, kteří se věnovali filozofii.

Židovská komunita ve Francii byla plná novátorského myšlení, a právě to bylo bráno jako možný zdroj nebezpečí. Židé jižní Francie ve 12. století hojně navštěvovali talmudické školy a produkovali vynikající rabínské učence, kteří zasvětili svůj život studiu Talmudu a komentářům k němu.¹²

Mnohým pokrokovým myšlenkám v této oblasti přispělo i to, že jižní Francii chybělo centrální řízení, ale nechyběla jim svoboda, kterou nabízela malá knížectví jižní Francie.¹³ Prostředí jižní Francie, kde křesťanská většina i židovská menšina hledaly cesty pro duchovní

---

⁹ CHAZAN, R. Židé středověkého západního křesťanského světa, str. 134

¹⁰ Osoby, které vedou synagogální bohoslužby

¹¹ SINGER, I. a ADLER, C. The Jewish Encyclopedia, str. 582

¹² CHAZAN, R. Židé středověkého západního křesťanského světa, str. 89

¹³ Tamtéž, str. 89

a intelektuální aktivity, nepomáhaly ve vytváření klidného soužití. Vznikaly spíše spory o tom, co je a co není dovoleno, a co je v souladu s formou tradičního myšlení. Spory vznikaly jak v křesťanské většině, tak uvnitř židovské menšiny. Židé neměli mnoho prostředků, jak se proti duchovním hrozbám postavit. Církev postupem času využila vlastní duchovní a intelektuální zdroje, aby se postavila proti tomu, co považovala za heterodoxii. Pro boj s francouzskými heretiky byl speciálně vytvořen řád dominikánů. Ten měl vytvořit intelektuální argumenty a nabídnout ortodoxní zbožnost a chudobu. Tento duchovní střet byl z části úspěšný, ale podle mnohých vůdčích osobností církve byl příliš pomalý.¹⁴

V této době vzniká právní instituce zvaná inkvizice. Ta se snažila identifikovat ty, kteří dle křesťanského přesvědčení žili v omylu a přesvědčit je o opaku. Ti, kteří nebyli ochotni přiznat se k tomu, co církev označovala za zločin, byli soudně stíháni. Inkvizice často spolupracovala se světskými autoritami.¹⁵ Jak bylo řečeno, židé ve středověké Francii byli mezi křesťany výraznou menšinou. Poměrně zásadní zlom ve vztahu mezi těmito dvěma komunitami, nastal v roce 1240 tzv. talmudovým procesem v Paříži, kdy došlo ke zhoršení vztahů mezi králem Ludvíkem IX. a jeho židovskými poddanými. Křesťanské úřady se v čele s papežem Řehořem IX. a králem cítily, že mají právo zasahovat a posuzovat nejdůležitější postbiblické dílo židů a došlo ke spálení Talmudu. Proces upozorňoval na pasáže Talmudu, které měly údajně obsahovat rouhání Ježíše, Marie a dalších. Dále také na pasáže, které podle úřadů schvalovaly protikřesťanské chování židů. To vše přispělo k vytvoření atmosféry podezíravosti a nenávisti mezi židy a křesťany v zemi.¹⁶

Od konce 12. do konce 14. století byli židé z Francie mnohokrát vyhoštěni. I přes nepříznivé podmínky se vraceli zpět.¹⁷ I přesto, že francouzská vláda v tuto dobu zakazovala židům zakládat náboženská centra, existovaly výjimky přátelských vztahů s křesťany, díky kterým mimo jiné mohla být v roce 1278 postavena synagoga v Béziers.¹⁸

Jak píše Robert Chazan ve svém díle, které pojednává o židech v západním křesťanském světě, na začátku 13. století papež Inocenc II. nasměřoval svou církev pro boj proti vnějším nepřítelům křesťanství, tedy proti muslimům a heretikům. Papež Inocenc II. rozšířil pojem „křížácké tažení“, které bylo původně mířené proti muslimskému nepříteli, na boj proti všem

¹⁴ CHAZAN, R. Židé středověkého západního křesťanského světa, str. 92-93

¹⁵ Tamtéž, str. 93

¹⁶ BAUMGARTEN, E. a GALINSKY, J. Jews and Christians in Thirteenth-Century France, str. 4

¹⁷ SCHWARZFUCHS, S. The Expulsion of the Jews from France, str. 482

¹⁸ ELUKIN, J. Living Together, Living Apart. str. 87.

nepřátelům církve. Papež vyzýval ke křižáckému tažení, které by sesadilo pány Languedoku, kteří byli údajně lhostejní k šíření hereze, a nahradil je novými vládci, kteří by církvi s údajnou očistou pomohli. Mnoho pánů středověkého západního světa tuto výzvu uposlechlo, jednak z důvodu náboženského závazku a jednak kvůli vidině přidružení bohaté oblasti Languedoku ke svým územím. Vítězi v boji se stali Kapetovci, kteří tím rozšířili svá území až na jih ke Středozevnímu moři.¹⁹ Protižidovská opatření Kapetovců se stále stupňovala a směřovala k vyhánění židovského obyvatelstva z území Francie. Stalo se tak hlavně poté, co na začátku 13. století vyhnaní podpořil anglický král Eduard I. V roce 1306 vyhnal král Filip IV. Sličný židy z královské Francie. Židé vyhnaní z Languedoku prchali na západ, a to hlavně do oblasti Provence nebo na východ, na území Navarry, Aragonu a na Malorku.²⁰

Koncem 15. století vymizel židovský život téměř z celého území jižní Francie. Židé na tomto území byli komunitou s vlastními dějinami a kulturní kreativitou. Bohužel jejich většinu pohltila kapetovská Francie a i zbylé části roztroušené po východě a západě postupně vymizely.²¹

2.1.2 Severní Francie

O dějinách židů v severní Francii v 11. a 12. století nemáme mnoho údajů. Naopak velké množství dokumentů se dochovalo z období jejich úpadku ve 13. století. Touhu židovských obchodníků usadit se v severní Francii, můžeme datovat na přelom tisíciletí. Ta se setkala s podporou řady severofrancouzských vladařů, kteří schvalovali židovskou imigraci. Ve 12. století vznikla v severní Francii skupina takzvaných tosafistů. Ti se zabývali doplňky k talmudickým komentářům Rašiho z 11. století, to značí o tehdejší vzdělanosti židovské komunity. Samotné slovo tosafot (תוספות) znamená doplňky. Na rozdíl od Rašiho komentářů, je komentář tosafistů mnohem rozsáhlejší a často slouží jako rozšíření dialogu samotného Talmudu. Tosafot, který nalezneme v současných vydáních, napsala především skupina učenců ve Francii a Německu ve 12. a 13. století. Mnoho z těchto členů bylo součástí Rašiho rodiny. Jedná se například o Rabi Juda ben Natana, Rabi Me'ir ben Samue'la nebo Rabi Samue'el ben Me'ira.²²

---

¹⁹ CHAZAN, R. Židé středověkého západního křesťanského světa, str. 93-94

²⁰ Tamtéž, str. 95-96

²¹ Tamtéž, str. 97

²² The Tosafot. My Jewish Learning [online]. [cit. 2022-05-26]. Dostupné z: <https://www.myjewishlearning.com/article/the-tosafot/>, str. 1.

V celém 11. a 12. století byla severní Francie poskládána z nezávislých hrabství. Pod nadvládou šlechtických hrabství, Normandie na západě a Champagne na východě, židovský život vzkvétal. I přesto, že informací o židovských úspěších máme velmi málo, můžeme předpokládat, že hlavní oporou byl pro židovské obyvatelstvo obchod. K němu zřejmě docházelo jak ve městech, tak mimo ně. Prameny z 12. století naznačují, že se v této době židé postupně přesouvali k nebezpečnějšímu řemeslu, k půjčování peněz.²³

V díle Roberta Chazana nalezneme, že poptávka po půjčování peněz byla vysoká především v rychle se rozvíjejících zemích jako byla Francie a Anglie. Hlavním cílem k úspěchu bylo riskování a investice s kapitálem. Židovské půjčování peněz fungovalo s mocenskou podporou, jelikož bylo potřeba, aby vláda rozhodla v případě nevyhnutelných konfliktů. Věřitelé nemohli v případě nedodržení závazku převzít majetek násilím, například půjčky, ve kterých šlo o zástavu půdy mohly probíhat pouze pod příslibem mocenské podpory.²⁴ Půjčování peněz přinášelo užitek hlavně křesťanské ekonomice a také peníze šlechtickým ochráncům i židovským věřitelům. Ale pro mnohé židy přinášela lichva značné nevýhody. Jednou z nich byla závislost na šlechtických a královských ochráncích. Závislost vystavovala židy stupňujícímu se ekonomickému vykořisťování. Dalším negativem bylo, že církve brzy začala zakazovat židům půjčování peněz. Už dříve bylo půjčování peněz zakázáno křesťanům a církve teď navíc tvrdila, že zákaz v Deuteronomiu se týká i židů.²⁵ Dalším negativem mohla být samotná lichva. Z pohledu křesťanů bývali věřitelé obecně vnímáni jako vypočítaví a bezcitní, obzvlášť pokud to byli židé.²⁶

Židé se v severní Francii 11. a 12. století stále lépe organizovali. Jedním z příkladů dokonalé organizace byl místní aparát. Podrobnosti nejsou známy, je však zřejmé, že se jednalo o fungující daňový systém a soudní strukturu.²⁷ Během 13. století sjednotili jižní Francii Kapetovci. Ti vládli z Paříže stále větším oblastem na severu a poté i většině jižní Francie. Ve 12. století řada vládařů severní Francie židy vyhnala, uprchlíci ale snadno našli nové domovy v jiných hrabstvích. Když na začátku 14. století vyhnal židy král Filip IV. Sličný, jeho

---

²³ CHAZAN, R. Židé středověkého západního křesťanského světa, str. 136-137

²⁴ Tamtéž, str. 138

²⁵ Tamtéž, str. 139

²⁶ Tamtéž, str. 145

²⁷ Tamtéž, str. 145

edikt se vztahoval na velké území a uprchlíci tak museli nalézt útočiště v cizím společenském prostředí.²⁸

Zlomovým bodem severofrancouzských židů bylo panování krále Filipa II. Augusta, který už jako mladý panovník vytvořil spoustu protižidovských kroků. Prvním byla rozsáhlá konfiskace židovského majetku, za který pak židé museli zaplatit výkupné. Dalším krokem krále bylo prominutí dluhů u židů s tím, že pětina celkové částky má být zaplacená do královské pokladnice. Posledním královským krokem bylo vyhnání židů v roce 1182 a převedení židovského majetku do vlastnictví krále, s výjimkou synagog, které dostala církev. Královo rozhodnutí nemělo dlouhého trvání. V roce 1198 se rozhodl přijmout židy zpět na královské pozemky. Král Filip II. Augustus však vydal soubor klauzulí, který omezoval židovské půjčování peněz. Židé byli také mnohem více kontrolováni v pohybu, aby měl král možnost efektivněji využívat jejich bohatství.²⁹ Filip II. Augustus podnikl další krok ke stabilizaci židů po dobytí Normandie. Vytvořil seznamy a židé byli donuceni složit záruku, že v normanském vévodství zůstanou.³⁰ V roce 1210 byli všichni židé po celé severní Francii zatčeni, jejich majetek zabaven a museli opět zaplatit velké částky peněz. To se promítlo na nich samotných, ale i na jejich dlužnících.³¹

Robert Chazan také zmiňuje, že na začátku vlády Ludvíka VIII. v roce 1223 bylo na shromáždění baronů rozhodnuto, že všechny dluhy u židů přestávají být zatíženy úrokem, a že mají být v tříleté lhůtě splaceny do královské pokladnice. Šlo jen o další druh konfiskace židovského majetku. O sedm let později se král a baroni od židovského bankovního podnikání úplně odvrátili. Od této chvíle neměly být mocenské autority poskrvněny něčím, co by se týkalo židovské lichvy. Půjčování peněz bylo hlavní oporou ekonomického bytí židů v severní Francii, postupem času se ale zhoršovaly podmínky na jeho provozování.³²

Koncem 30. let 13. století začaly královské úřady kritizovat základy židovského náboženského života a Talmud byl líčen jako něco zločinného. Židovské knihy byly zabaveny, v Paříži postaveny před soud a následně spáleny. O několik let později bylo papežem Inocencem IV. uznáno, že zabavit židům Talmud je totéž jako postavit judaismus mimo zákon a nařídil, aby byl Talmud znovu přezkoumán. Pohoršující pasáže byly odstraněny a zbytek

---

²⁸ CHAZAN, R. Židé středověkého západního křesťanského světa, str. 145

²⁹ Tamtéž, str. 147

³⁰ Tamtéž, str. 148

³¹ Tamtéž, str. 149

³² Tamtéž, str. 150-151

navrácen židům. Paříž však žádost o navrácení Talmudu židům odmítla. Studium Talmudu v severní Francii nevymizelo úplně, ale královské restrikce zasáhly kromě ekonomické základny také židovské duchovní základy.³³

Poslední události středověkých severofrancouzských židů se odehrávaly za vlády krále Filipa IV. Ze začátku své vlády zastával stejnou protižidovskou politiku jako jeho předchůdci, která postupně vyústila v masové vyhnání židovského obyvatelstva. Důležitou roli sehrála rostoucí zaujatost veřejnosti vůči židům, jejich tenčící se finanční zdroje a snižující se ekonomická užitečnost.³⁴

Ludvík X., Filipův nástupce, povolil některým židům návrat zpět na královské území. Jeho výzva k návratu však obsahovala řadu podmínek. Talmud stále zůstal zavrženou knihou a židům bylo zakázáno diskutovat s křesťany o věcech víry. Židé měli být okamžitě identifikovatelní podle zvláštního označení, které bylo zaváděno ve 13. století. Židovský majetek, zabavený v roce 1306, měl stále zůstat v rukou křesťanů. Hřbitovy a synagogy byly židům navraceny, ale pouze po zaplacení ceny, za kterou byly prodány.³⁵ Část židů se vrátila zpět do severní Francie, usadila se a vytvořila nové komunity, avšak bez tvůrčí činnosti, kterou se vyznačoval židovský život v severní Francii od 11. do 13. století. Není divu, že definitivní vyhnání v roce 1394 ovlivnilo jen hrstky židů, jednalo se už jen o zlomek předchozího rozsáhlého společenství.³⁶

2.2 Židé ve středověkém Německu

Druhou evropskou lokalitu, kterou si autorka pro popis ve své bakalářské práci zvolila, je oblast dnešního Německa. Počátek historie života židů na území Německa sahá do roku 321, kdy začalo být židy osídlováno území kolem Rýna a vytvářena aškenázská komunita. V knize Roberta Chazana s názvem *Židé středověkého západního křesťanského světa* nalezneme, že název „Aškenáz“ převzatý z Tóry z Genesis 10:3 a Jeremiáš 51:27, se vžil od druhé třetiny 12. století. Během 13. století ho nahradil starší a zřejmě synonymní název „Alemania“. Podél Rýna docházelo od 12. století k rozšiřování židovských osad, a „židovské Porýní“ získalo na významu. Královská a císařská vláda byla nejpevněji zakotvena v rýnských oblastech, které

³³ CHAZAN, R. *Židé středověkého západního křesťanského světa*, str. 152

³⁴ Tamtéž, str. 154

³⁵ Tamtéž, str. 156

³⁶ Tamtéž, str. 156-157

vyvíkaly svou hospodářskou silou. Aškenázští židé se začali rozvíjet na západ ale i na východ od Rýna například až do Regensburgu, který byl centrem jižně od Dunaje.³⁷

Potulní židovští obchodníci působili na území, které se mělo stát Německým královstvím už v devátém století. Trvalé osídlení lze pozorovat ale až později ve městě Metz. Další zmínky o židovských komunitách se objevují po porážce Maďarů v roce 955. Nejstarší datované písemné zmínky o židovském osídlení pocházejí z východní části říše. Příznivé podmínky pro život židů poskytovala také města Kolín nad Rýnem a Worms.³⁸ Komunita německých židů byla formována hlavně v 11. století, kdy se židé v roce 1084 usadili ve městě Špýru na řece Rýn. Židé sem přišli pravděpodobně ze starší židovské komunity v Mohuči, na pozvání samotného špýrského biskupa Rudigera. V tomto momentě se historické prameny rozcházejí. Jednou z variant je, že byli do města pozváni v důsledku požáru, aby zde našli nové útočiště. Druhým možným důvodem k osídlení je fakt, že biskup s příchodem židů doufal ve vzrůstající hospodářský blahobyt ve Špýru. Biskup Rudiger nabízel židům velkorysé právní postavení, nabídl jim také část města, která mu patřila a poskytl jim pozemek pro hřbitov.³⁹ Příchozí židé do Špýru byli převážně obchodníci. Židům bylo dovoleno nakupovat a prodávat po celém městě. Židovští obyvatelé nemuseli platit mýtné, což vypovídá o širokém spektru židovského nakupování. Z této oblasti naopak nejsou žádné zmínky o specializaci židů na půjčování peněz, jako tomu bylo například v severní Francii.⁴⁰

Výhody židovského obyvatelstva ve městě nesli těžko jejich křesťanští spoluobčané. Nelíbilo se jim hlavně to, že byly židům poskytnuty pozemky a to, že měli židé zavedený vlastní soudní systém. Šest let od usazení se židovské komunity ve Špýru, se biskup Rudiger obrátil na císaře Jindřicha IV. s prosbou, aby potvrdil židům jejich práva. Po císařově stvrzení měli být židé chráněni před fyzickým napadením a nesměla být porušena jejich majetková práva. Židé byli také chráněni soudně, mohli trvat na tom, aby byly použity jejich zákony v případě sporů s křesťany a židovské soudy měly právo rozhodovat ve sporech vzniklých uvnitř židovské komunity.⁴¹

---

³⁷ HAVERKAMP, A. Jews in the Medieval German Kingdom [online, cit. 2022-04-19]. Dostupné z: https://ubt.opus.hbz-nrw.de/opus45-ubtr/frontdoor/deliver/index/docId/671/file/Jews_German_Kingdom, str. 4

³⁸ Tamtéž, str. 13

³⁹ CHAZAN, R. Židé středověkého západního světa, str. 172-174

⁴⁰ Tamtéž, str. 174

⁴¹ Tamtéž, str. 175

V roce 1096 vypukla první křížová výprava, na základě které utrpěly především oblasti v Porýní. Násilnostem neunikly komunity ve Špýru, Wormsu, Mohuči a Kolíně nad Rýnem. Tyto postižené komunity se poměrně rychle vzpamatovaly a znovu se z nich stala centra židovského života.⁴² Druhá křížová výprava nepřinesla tolik pohrom. Byly na ni připraveny světské i církevní autority, ale také židé samotní, kteří často uprchli pryč z měst do venkovských pevností.⁴³

Ke konci 12. století se židovská komunita vzpamatovala z událostí roku 1096 a vybudovala si nové politické a ekonomické základy. V novém století pokračovaly snahy o rozšíření církevní moci a císařská autorita tak byla stále narušována. I toto mělo na židy značný dopad. Židé se ocitli v konfliktu mezi reprezentanty církve a císařem a mezi císařem a říšskými knížaty. Kvůli vzniklým sporům byl oslaben vliv mocenských autorit, které měly schopnost židy ochraňovat. V průběhu 13. století se začali i němečtí židé věnovat půjčování peněz. V Německu ale chyběla silná panovnická moc, takže systém nemohl fungovat stejně jako v severní Francii. Zde fungovaly jako pojistka spíše fyzické zástavy. Tím ztrácelo půjčování peněz hodnotu a dlužníky se stali lidé ze širšího spektra.⁴⁴ V roce 1244 byla vydána listina rakouským a štyrským vévodou Fridrichem II. Bojovným, která se zaměřovala hlavně na ochranu židovských půjček. Listina vyjmenovávala důležité záruky pro židy, jako je například ochrana jejich fyzického bezpečí nebo ochrana synagog a hřbitovů. Byla zde snaha chránit židovský soudní systém a podpořit jeho autoritu uvnitř židovské komunity. Překvapivé bylo, že listina se v jedenácti ze svých třiceti bodů zabývala problémy půjčování peněz. Avšak pouze jeden mluvil o půjčování peněz proti půdě. Podle bodů, které obsahovala vévodova listina, je zřejmé, že se židé v této oblasti věnovali lichvě.⁴⁵

I přes všechna majestátní císařská prohlášení byl v německých zemích stálý úbytek císařských práv a jejich přechod do rukou šlechty. V 30. letech 13. století byla Fridrichem II. uznána autorita řady knížat v celém Německu a byla jim podstoupena značná část královského majetku. Židé začali být mnohem více kontrolováni a kvůli slábnoucí panovnické podpoře, na které byli závislí, byli méně v bezpečí. V Německu židé potřebovali silnou panovnickou podporu především z toho důvodu, že čelili mnohem větším nenávislným krokům ze strany obyvatelstva než v jiných zemích. Vznikala stále nová obvinění vůči židům, měli se například

---

⁴² CHAZAN, R. Židé středověkého západního světa, str. 177

⁴³ Tamtéž, str. 183

⁴⁴ Tamtéž, str. 187-188

⁴⁵ Tamtéž, str. 188-190

údajně chovat vražedně nepřátelsky vůči svým křesťanským spoluobčanům.⁴⁶ Židé v Německu vnímali obvinění jako velká nebezpečí a obrátili se na nejvyšší autoritu církve. Papež Inocenc IV. vydal v roce 1247 listinu, kde odmítá falešné obvinění židů, ale například obvinění o požívání křesťanské krve se udrželo v evropské lidové mytologii od 13. až do 21. století. Spojením protižidovských postojů a rozpadem politické autority, došlo na konci 13. století k silné vlně protižidovských násilností tzv. Rindfleischových masakrů. Tyto masakry byly vyvrcholením tendencí, jimiž se vyznačovalo celé 13. století.⁴⁷ Nikde jinde v Evropě nebylo utrpení židů tak velké jako v Německu. Na začátku 14. století muselo Německo přijmout velké množství uprchlíků z Francie. To v důsledku nepřispělo ke vztahům mezi křesťanskou většinou a židy. Po skončení Rindfleischových masakrů, přišla další vlna, útoky tzv. „armlederů“. Jednalo se o zákony, které znevýhodňovaly skupiny lidí z nižších společenských tříd. Útoky začaly v roce 1336 a z počátku byly mířeny na židovské komunity, postupem času však začali být terčem i někteří křesťané. V čele těchto bojů stál krčmář Jan Zimberlin. V srpnu 1338 bylo uzavřeno příměří mezi Zimberlinem a štrasburským biskupem.⁴⁸

Další velkou ránou pro středověké Německo byla černá smrt ve 40. letech 14. století. Počet obětí byl vysoký. Podle odhadů zemřela na mor v krátkém období až třetina evropské populace. Mezi lidmi se rozšířila myšlenka, že nákaza moru je vinou židů, kteří měli údajně trávit vodu ve studních. Mnohá města se proto rozhodla pro mírnější protižidovská opatření, a sice vyhnání židů.⁴⁹ V letech 1420-1421 došlo ve Vídni k velké vlně násilí na židovské komunitě, kdy o život přišlo nejméně čtyři sta židů. Po této události byla celá komunita z města vyhnána, což se jevílo jako účinný nástroj při řešení židovských problémů. Německé komunity tak byli v průběhu 15. století opakovaně odsunovány z velkých i malých knížectví. Při hledání nových míst pro život se jako nejlepší volba zdál přesun směrem na východ. V této době se jednalo o oblasti, kde probíhal proces rozvoje a kde vypadaly ekonomické možnosti stabilněji.⁵⁰

2.3 Vliv křížových výprav na židy v Německu a Francii

Jedním z nejznámějších projevů křesťanské nenávisti vůči židovské komunitě, o kterých se autorka zmiňuje výše, byly křížové výpravy. Křížové výpravy se uskutečnily v letech 1096–1270. Jednalo se o výpravy válečného tažení, které měly vést k osvobození Svaté země od

---

⁴⁶ CHAZAN, R. Židé středověkého západního světa, str. 191-192

⁴⁷ Tamtéž, str. 192-193

⁴⁸ Tamtéž, str. 194-195

⁴⁹ Tamtéž, str. 196

⁵⁰ Tamtéž, str. 197

islámu. Účastníky křížových výprav byli převážně dobrovolníci, kteří byli označeni křížem našitým na šatech a před samotnou výpravou museli složit slib. Tažení měla spíše davový charakter a účastníci měli přislíbeno odpuštění svých hříchů. Po první křížové výpravě v roce 1099 byl dobyt Jeruzalém a vzniklo několik malých křižáckých států, které se zde udržely téměř dvě stě let. Primárním účelem křížových výprav bylo osvobození Božího hrobu v Jeruzalémě, avšak postupem času se výpravy přesunuly i do jiných lokalit. Šlo například o Egypt nebo Řecko, kde byly také založeny křižácké státy, dále pak Pobaltí nebo Skandinávie. Počet křížových výprav nelze přesně určit. Jednalo se o mnoho vojenských tažení bez jednotného velení, jak je napsáno v knize *Judaismus, křesťanství a islám*.⁵¹

Při první křížové výpravě v roce 1096, která vypukla za papeže Urbana II., byly zničeny hlavně židovské prosperující komunity na Rýně a Dunaji. Papež Urban II. přesvědčoval hlavně šlechtu o nutnosti tažení do Svaté země. Sám papež se cítil jako vhodný vojenský velitel a podnikl tažení proti pohanům východní Evropy, islámu, ale také proti židům.⁵² Většina bojovníků nebyla na dlouhou výpravu připravena a šlo převážně o neorganizovaný houf lidí, který byl nucen obstarávat si potraviny na území, kterým procházel. Ve velké většině případů se jednalo o židovské obce. V první křížové výpravě šlo nakonec tedy hlavně o loupení, přepadávání a znásilňování židů žijících podél Rýna.⁵³ V této době nebyli židé soustředěni do jedné oblasti, ale byli rozprostřeni po regionu.⁵⁴ Došlo k násilnostem ve městě Špýr nebo Worms, židé byli zabiti nebo násilně donuceni ke křtu. Podobné to bylo se židy v Kolíně nad Rýnem nebo v Mohuči.⁵⁵

Druhá křížová výprava započala na začátku roku 1147 a zasaženi byli především židé ve Francii. Tažení podnítil v roce 1145 papež Evžen III., který ve své bule vyzval francouzský dvůr a šlechtu k tažení do Svaté země. Tentokrát měli židé povinnost křižákům pouze platit, neměli být vražděni ani nuceni ke křtu.⁵⁶ Nejvíce je pak zasáhl čin papeže Evžena III., který nařídil anulování úroků, které měli křižáci splácet židům za vypůjčené peníze.⁵⁷ Zbylé křížové

---

⁵¹ PAVLINCOVÁ, H., HORYNA, B. *Judaismus, křesťanství, islám*, str. 357-358

⁵² MESSADIÉ, G. *Obecné dějiny antisemitismu*, str. 133-134

⁵³ SCHUBERT, K. *Dějiny Židů*, str. 39

⁵⁴ ELUKIN, J. *Living Together, Living Apart: Rethinking Jewish-Christian Relations in the Middle Ages*, str. 113

⁵⁵ SCHUBERT, K. *Dějiny Židů*, str. 40

⁵⁶ Tamtéž, str. 41

⁵⁷ Tamtéž, str. 41

výpravy už neměly zásadní vliv na vztah mezi křesťany a židy na územích, které autorka ve své práci analyzuje, proto se jim dále nevěnuje.

2.4 Soužití židů a křesťanů ve středověku v běžném životě

Autorka se kromě nenávistných projevů, které mezi sebou židé a křesťané ve středověku prožívali, věnuje i jejich běžnému soužití v rámci každodenního střetávání dvou náboženství. Středověké židovské komunity, stejně jako křesťanské, vytvářely své vlastní signifikantní znaky a měly své potřeby, z nichž některé měly židy odlišovat od křesťanů.⁵⁸ Židé a křesťané kromě odlišných potřeb měli některé společné. Museli se například potýkat se stejnými všedními starostmi a problémy. Židé stejně jako křesťané potřebovali finančně zabezpečit své rodiny, ženili se, rodily děti a umírali. Jedním ze společných znaků židů a křesťanů byl jazyk v konkrétních oblastech soužití. Nářečí, ve kterém se vedly každodenní obchody a rodinný život. Komunity sdílely mnoho přesvědčení, hodnot a zásad, to se odvíjelo od společných životních podmínek nebo každodenního kontaktu mezi židy a křesťany. Tyto hodnoty se odrážejí především v rituálech nebo společenských institucích.⁵⁹

Kontakt mezi středověkými židy a křesťany vzniká především mezi ženami. Křesťanské ženy žily uvnitř židovských rodin jako služebné a ošetřovatelky a sdílely s nimi mnoho z rodinného života. Křesťanské ženy se dozvídaly mnoho o zvycích židů a zároveň je učily jejich vlastním praktikám. Tyto důvěrnější kontakty mezi židy a křesťany jsou pro studii Elishevy Baumgartenové stěžejní. Někdo by mohl namítnout, že vzhledem k tomu, že tyto židovsko-křesťanské kontakty probíhaly ve velmi jasném rámci, v němž židé byli pány a paními a křesťanské ženy jim byly k službám, mají tyto kontakty omezenou vypovídací hodnotu, pokud jde o ilustraci sdílených světů. Tyto kontakty však byly tak běžné, že je třeba je brát v úvahu při každém pokusu o pochopení středověkého židovského života. Jak ještě uvidíme, mnoho židovských rodin, včetně velmi chudých, mělo křesťanské služebnictvo a ošetřovatele. Styk s domácím služebnictvem byl jen jedním z několika aspektů každodenního života. V období středověku neexistovaly žádné ghetta a židé a křesťané byli sousedy. Sdílená sousedství vytvářela mnoho příležitostí k setkávání a kontaktům. Židovské a křesťanské ženy sdílely pece,

---

⁵⁸ BAUMGARTEN, E. Mothers and Children: Jewish Family Life in Medieval Europe, str. 7

⁵⁹ Tamtéž, str. 8

setkávaly se u místních studní, půjčovaly si jídlo a vzájemně respektovaly své obyčeje. K těmto neformálním kontaktům patřily i obchodní kontakty.⁶⁰

Elisheva Baumgartenová píše, že mnozí badatelé diskutují o tom, jakým způsobem se přenášely myšlenky z jedné společnosti do druhé, zejména v případech, kdy nemůžeme přisuzovat společné názory a praxi pouze každodenním kontaktům. Když učenci 19. století identifikovali paralelní zvyky, často je nejvíce zajímal původ praxe více než vysvětlení zvyku a období, v němž existovaly. Podle Elishevy Baumgartenové byli židé jako menšinová společnost více ovlivněni svými křesťanskými sousedy, než tomu bylo naopak. Ivan G. Marcus nazval tento druh kulturního přejímání "vnitřní akulturací", protože nevedl k tomu, že by se židé připojili ke křesťanství, spíše šlo o vstřebávání nových myšlenek do svého nitra. Tento přístup představuje změnu oproti přístupu, který zastávali historikové v minulosti. Umožňuje jiný pohled na židy, než jako lidi žijící v odděleném světě od jejich křesťanských sousedů. Tato metoda také zdůrazňuje, že židé patří k evropské kultuře.⁶¹

---

⁶⁰ BAUMGARTEN, E. Mothers and Children: Jewish Family Life in Medieval Europe, str. 8

⁶¹ Tamtéž, str. 9

3 Studium v judaismu

Vzhledem k tomu, že hlavním tématem práce je ceremonie medové abecedy, která je jedním ze zásadních kroků ke studiu Tóry, považuje autorka za nezbytné věnovat samostatnou kapitolu důležitosti vzdělání v judaismu. Protože vedle historicko-sociálního pohledu je zásadní náboženský pohled na vzdělání.

3.1 Důležitost vzdělání

Vzdělání je v judaismu jeden z nejdůležitějších principů a jeho hodnota je silně zakotvena v židovské kultuře. Hlavní příkaz, z kterého vychází povinnost učení se, je příkaz z Deuteronomia 6,6-7: „A tato slova, která ti dnes přikazuji, budeš mít v srdci. Budeš je vštěpovat svým synům a budeš o nich rozmlouvat, když budeš sedět doma nebo půjdeš cestou, když budeš uléhat nebo vstávat.“ Podobný příkaz najdeme také v Deuteronomiu 11,18-19: „Tato slova má si vložit do srdce a do své duše, přivažte si je jako znamení na ruku a ať jsou jako pásek na čele mezi vašimi očima. Budete jim vyučovat své syny a rozmlouvat o nich, ať budeš sedět doma nebo půjdeš cestou, ať budeš uléhat nebo vstávat.“⁶² V rabínských textech nalezneme, že prvnímu vzdělání se dítěti dostávalo, když bylo schopné mluvit. Podle těchto textů ho však neučil učitel, ale otec.⁶³ Pokud šlo o palestinské židovstvo, mohlo se tak stát pouze na základě znalosti hebrejského jazyka, aby se mohl chlapec učit Bibli v originále, pro jistou dobu byly totiž hovorovými jazyky řečtina a aramejščina.⁶⁴

Studium Tóry dítě zahajuje iniciačním obřadem, takzvaně „vstupuje do Tóry“. Tento akt nabyl na významu na konci 12. století, když se poprvé objevil v Porýní a severní Francii nově vytvořený obřad zasvěcení Tóře. Situace v Německu byla lehce odlišná. Chlapec ve věku třinácti let při nabytí dospělosti začal vykonávat přikázání Tóry. Tento rituál se nazýval „bar micva“.⁶⁵ Po absolvování školní docházky chlapci, kteří nemuseli začít s vykonáváním povolání zůstávali ve škole až do třinácti nebo do patnácti let. Někdy byl otec vyloučen z vyučování vlastních dětí, byl však povinen jim platit učitele.⁶⁶ Středověké detaily obřadu školního zasvěcení malého židovského chlapce do učení Tóry byly nedávno oživeny mezi ultraortodoxními židy.⁶⁷ Podle biblických citací nebyly do této výchovy zahrnuty dívky. Ve

⁶² NOSEK, B. a DAMOHORSKÁ, P. Židovské tradice a zvyky, str. 66

⁶³ MARCUS, I. Rituals of Childhood: Jewish Acculturation in Medieval Europe, str. 30

⁶⁴ NOSEK, B. a DAMOHORSKÁ, P. Židovské tradice a zvyky, str. 66

⁶⁵ MARCUS, I. The Jewish Life Cycle: Rites of Passage from Biblical to Modern Times, str. 68-69

⁶⁶ ABRAHAMS, I. Jewish Life in the Middle Ages, str. 348

⁶⁷ MARCUS, I. The Jewish Life Cycle: Rites of Passage from Biblical to Modern Times, str. 69

starověku nebylo školní vzdělání pro dívky povinné, i přesto otcové vzdělání svých dcer přikládali velkou hodnotu.⁶⁸ Jednou ze základních povinností židovských rodičů je zajistit výuku u svých dětí, tak je uvedeno v prvním odstavci modlitby Šma Jisrael, kterým je opět Deuteronomium 6,6-9. "A tato slova, která ti dnes přikazuji, budeš mít v srdci. Budeš je vštěpovat svým synům a budeš o nich rozmlouvat, když budeš sedět doma nebo půjdeš cestou, když budeš uléhat nebo vstávat. Uvážeš si je jako znamení na ruku a budeš je mít jako pásek na čele mezi očima. Napíšeš je také na veřeje svého domu a na své brány." Také se dětem doporučuje, aby hleděly na doporučení svých rodičů: " Rozpomeň se na dávné dny, snaž se porozumět létům zašlých pokolení, vyptávej se svého otce, on ti poví, svých starců, oni ti řeknou" – Deuteronomium 32,7.⁶⁹

Základní školní vzdělání považoval za důležité již Simeon ben Šetah v roce 75 př. n. l. Vzdělání starších chlapců v bejt midraš⁷⁰, dle židovské tradice, sahá do období Druhého chrámu.⁷¹ Základní školy existovaly v každé židovské obci, ale ne všechny byly podporovány z veřejných prostředků. Zdá se, že základní školy byly většinou soukromé ve smyslu, že učitelé dostávali své honoráře přímo od rodičů. Vyšší školy pro pokročilé žáky neboli ješivy byly pouze veřejné a byly podporovány obcí. Samotný Talmud byl z velké části sepsán v ješivách. Konkrétně v Suře a Pumbeditě v Babylonii a přední mudrci tehdejší doby zde vyučovali.⁷²

3.2 Obřad zasvěcení do studia Tóry

Obřad zasvěcení do studia Tóry se podle zmínek ze středověké komunity stává formálnější ceremonií, na rozdíl od předchozího strohého iniciačního obřadu a ve 12. století nabývá na významu. Jeho konání přechází z domova do školy, a to během svátku Šavuot. Tento středověký iniciační obřad vznikl spojením dvou tradic. Za prvé rabínské myšlenky, že otec je nábožensky povinen učit svého syna Tóře. Za druhé z tradice starověkých židovských mystiků, podle které je svátek Šavuot obzvlášť slavnostní den. Přesně nevíme, kdy se tyto dvě tradice propojily, ale na konci 12. století už byl obřad ustálený.⁷³

⁶⁸ NOSEK, B. a DAMOHORSKÁ, P. Židovské tradice a zvyky, str. 66

⁶⁹ MAIMONIDES, Jacob. The Code of Maimonides (Mishneh Torah), str. 140

⁷⁰ Místo, kde se židovští muži, někdy i ženy, věnují studiu Tóry

⁷¹ MAIMONIDES, Jacob. The Code of Maimonides (Mishneh Torah), str. 140

⁷² ABRAHAMAS, I. Jewish Life in the Middle Ages, str. 349

⁷³ MARCUS, I. The Jewish Life Cycle: Rites of Passage from Biblical to Modern Times, str. 72

3.2.1 Proces obřadu zasvěcení

Brzy ráno byl chlapec oblečen do nového oblečení a mladá dívka upekla tři koláče z jemné mouky a medu. Byla uvařena tři vejce a nasbírána jablka a další ovoce. Poté bylo dítě vzato do náruče rabína nebo jiného učence, a bylo odneseno do školy, poté do synagogy nebo naopak. Dítě bylo položeno před svitek, z něhož se četlo Desatero přikázání. Na břídlíkové tabulce byla potřena medem některá písmena hebrejské abecedy.⁷⁴ Dítě bylo poté předáno matce, která byla přítomna po celou dobu ceremonie. Tím samotná ceremonie končí. Následuje skutečná školní docházka, která trvá nejméně sedm let. Chlapci, kteří nemuseli začít s povoláním, zůstávali ve škole až do třinácti nebo do patnácti let. Někdy byl otec vyloučen z vyučování vlastních dětí, byl však povinen jim platit učitele.⁷⁵

Základní školy existovaly v každé židovské obci, ale ne všechny byly podporovány z veřejných prostředků. Zdá se, že základní školy byly většinou soukromé ve smyslu, že učitelé dostávali své honoráře přímo od rodičů. Vyšší školy pro pokročilé žáky neboli ješivy byly pouze veřejné a byly podporovány obcí.⁷⁶

3.3 Význam rituálů pro židy

Popis důležitosti studia rituálů jednotlivých komunit je důležitý pro lepší pochopení celého kontextu práce. Rituály představují v životě židů jeden z nejdůležitějších společenských a historických aktů a formují jejich život. Pro naše účely lze termín rituál zaměnit se zvykem, obřadem a ceremoniálem. Studium židů ve středověku je zaměřeno především na rabínské texty. Přestože rituál je formou symbolického poznání, které je ve středověké židovské kultuře všudypřítomná, byl v ní relativně opomíjen jak jako samostatný předmět, tak i jako klíč k pochopení kultury středověkých evropských zemí. V rabínském judaismu neexistoval žádný obřad při vstupu do školy. V Evropě je doložen poprvé až na konci 12. století.⁷⁷ Studium textu ale není jediný klíč k porozumění dané komunitě. K znalosti rituálů je potřeba také porozumět gestům, postoji nebo způsobu recitace, i přesto je historie židovských gest a rituálů většinou nesepsaná.⁷⁸ Studium rituálů umožňuje hlubší nahlédnutí do dané kultury. Rituály se týkají nejen náboženských obřadů doma, v synagogách nebo kostelích, ale prozrazují také mnoho o

---

⁷⁴ ABRAHAMS, I. *Jewish Life in the Middle Ages*, str. 348

⁷⁵ Tamtéž, str. 348

⁷⁶ Tamtéž, str. 349

⁷⁷ MARCUS, I. *Rituals of Childhood: Jewish Acculturation in Medieval Europe*, str. 148

⁷⁸ Tamtéž, str. 18

životě dané skupiny. Je to viditelné vyjádření neviditelných hodnot jednotlivce, přesvědčení a postojů. Nabízí nám také nahlédnutí do celého společenství. Rituály umožňují porozumění sdílených hodnot a kultury společnosti, jde o symbolické vyjádření odrážející se ve společenských akcích.⁷⁹

V průběhu středověku se začaly rituály stěhovat z domácího prostředí do veřejných prostor. Protože byly události oslavovány veřejně, odhalovaly základní rysy aškenázské kultury a společnosti. Rituály jako obřizka, začátek formálního vzdělání nebo bar micva se také posunuly během věků od domácího k formálnějšímu.⁸⁰

---

⁷⁹MARCUS, I. *Rituals of Childhood: Jewish Acculturation in Medieval Europe*, str. 18-19

⁸⁰ Tamtéž, str. 20

4 Medová ceremonie

Jedním z nejdůležitějších aktů ve vzdělávacím procesu židů je iniciační obřad neboli ceremonie medové abecedy. Medová ceremonie vychází z původního obřadu zasvěcení, jelikož přejímá dílčí prvky obřadu samotného. To, co zůstalo stejné, je fakt, že se jedná o vstupní rituál, který podstupuje chlapec před nástupem do studia Tóry. S aktem medové ceremonie jsou spojeny jednotlivé části učení abecedy, jako je memorování, důležitost textů psaných na tabulce nebo zaklínadlo proti knížeti zapomnění. Kapitola o medové ceremonii byla rozdělena do dvou podkapitol, aby rozlišila konání obřadu mezi středověkou Francií a středověkým Německem.

Ve věku pěti nebo šesti let se chlapci žijící ve středověké Francii nebo Německu zúčastnili rituální ceremonie zahajující jejich formální vzdělávání. Brzy ráno byli zabaleni do kabátu nebo talitu a odneseni k učiteli.⁸¹ Všichni žáci ve třídě se účastnili ceremonie společně. Lavice se žáky byly uspořádány do písmene U podél tří stěn třídy, přičemž každý otec seděl za svým synem. Matky byly při ceremonii na dvorku školy a obřad sledovaly zvenčí skrz mříže oken.⁸² V první fázi ceremonie se chlapec posadil u učitele na klín a učitel mu ukázal tabulku, na které byla napsána hebrejská abeceda. Učitel nejdříve přečetl abecedu po směru, poté pozpátku, a nakonec v symetricky spárovaných kombinacích. Chlapec byl pak vyzván, aby zopakoval každou sekvenci nahlas. Poté učitel namazal med na písmena na tabulce a chlapec je z tabulky slízal.⁸³

V další části byly přineseny koláče, které upekly panny pouze z mouky, medu, oleje a mléka. Na koláčích byly napsány biblické verše. Následně byla přinesena vařená vejce, jejichž povrch byl také popsán verši. Učitel četl verše nahlas a chlapec je musel následně zopakovat. Po zdárné rekapitulaci oboje snědl.⁸⁴ Jako odměnu dostal chlapec od učitele a od otce ovoce, ořechy nebo sladkosti.⁸⁵

Iniciační rituál dítěte byl novým způsobem konkrétního provedení biblické vize proroka Ezechiela, který si představuje, jak doslova jí Boží slova ve formě svitku, na kterém je napsáno: „Řekl mi: Smrtelníku, jez, co je ti nabídnuto, sněz tento svitek a jdi promluvit k domu Izraele. Tak jsem otevřel ústa a dal mi k jídlu tento svitek, když mi řekl: Smrtelníku, nakrm svůj žaludek

⁸¹ MARCUS, I. *Rituals of Childhood: Jewish Acculturation in Medieval Europe*, str. 15

⁸² BILU, Y. *From Milah (Circumcision) to Milah (Word): Male Identity and Rituals of Childhood in the Jewish Ultraorthodox Community*, str. 186

⁸³ MARCUS, I. *Rituals of Childhood: Jewish Acculturation in Medieval Europe*, str. 15

⁸⁴ Tamtéž, str. 15

⁸⁵ Tamtéž, str. 15

a naplň si břicho tímto svitkem, který ti dávám. Snědl jsem ho a chutnalo mi to sladce, jako med.“ – Ezechiel 3:1-3.⁸⁶

4.1 Medová ceremonie ve středověké Francii

Autorka dodržuje stejnou logickou posloupnost jako v předchozím textu, tím že nejprve popisuje proces medové abecedy ve Francii a následně na území Německa. Důvodem pro rozdělení jsou opět odlišnosti dvou různých komunit ve dvou různých lokalitách. Zmínky o tom, jak probíhala ceremonie ve Francii, nalezneme ve dvou různých pramenech. Jedním z nich je sbírka Machzor Vitry a Kol Bo, která pochází ze 14. století. Oproti tomu Machzor Vitry je nejstarším francouzsko-židovským textem, který vznikl na přelomu 11. a 12. století.⁸⁷

Machzor Vitry je sbírka zákonů a zvyků zaměřených hlavně na liturgii. Popis obřadu v této sbírce je mnohem méně propracovaný než v německých sbírkách. Například se mluví pouze o abecedě, která je napsaná na tabulce, ne o biblických verších nebo žalmech. A nikde se nepíše, že by mělo být něco napsáno na dortu nebo vejci. Stejně jako v německé iluminaci se ale ve sbírce Machzor Vitry také popisuje, že by měli být snědeny tři koláče a tři vejce.⁸⁸ Machzor Vitry více pracuje s univerzálními prvky, které většinou nesouvisí s popisem obřadu. Například doporučení, aby někdo přinesl dítěti jablka a jiné ovoce. Přesto jsou v této sbírce popsány i části, které by měli být v rámci rituálu obsaženy. Text určuje, že dítě má při studiu kývat tělem a má používat melodie při učení. Naučit se zpívat, nejen číst biblický text, je velmi důležité. Machzor Vitry nikde nezmiňuje, že by se ceremonie měla konat na Šavuot.⁸⁹ Francouzské spisy říkají, že ve Francii se rituál konal až v době připravenosti dítěte a nezáleželo na čase v kalendáři.⁹⁰

4.2 Medová ceremonie ve středověkém Německu

V rámci německého území se všechny písemné verze aškenázských textů shodují se základní strukturou rituálu a rozdělují se na dva typy. Jak tři písemné popisy, tak iluminovaný rukopis pocházejí z Německa a všechny jednotně říkají, že se rituál konal na svátek Šavuot.

---

⁸⁶ MARCUS, I. *The Jewish Life Cycle: Rites of Passage from Biblical to Modern Times*, str. 71

⁸⁷ Tamtéž, str. 53

⁸⁸ Tamtéž, str. 53

⁸⁹ MARCUS, I. *Rituals of Childhood: Jewish Acculturation in Medieval Europe*, str. 54

⁹⁰ Tamtéž, str. 55

Oproti tomu tři texty ze severní Francie a Normandie neuvádějí, kdy v průběhu roku došlo k ceremonii.⁹¹

Nejstarší a nejskromnější zmínku o ceremonii najdeme v knize Sefer ha-Rokeach, jejíž autorem je Ele'azar ben Juda. V knize říká, že je starým zvykem, že se ceremonie koná na Šavuot, protože to je den, kdy byla převzata Tóra. Zároveň cituje některé části z Exodu, aby doložil stáří obřadu. Kniha Ele'azara neposkytuje příliš detailní popis rituálu. Nevíme, kdo dítě přináší k učiteli, nebo kde jsou během obřadu rodiče.⁹²

První řádek v Ele'azarově výčtu najdeme také v druhé hebrejské knize ze 13. století pocházející z Německa. Tato kniha zvyků a zákonů Sefer ha-Asufot nemá známého autora.⁹³ Sefer ha-Asufot na rozdíl od Sefer ha-Rokeach vynechává některé žalmy. Například ty, které vysvětlují, jak je dítě položeno na klín. Liší se také verše, které mají být napsané na dortu a vejcích. Sefer ha-Asufot také uvádí zcela nový prvek, a to zaklínadlo proti Pota (פּוֹתָ) ☞ princi zapomnění.⁹⁴

Třetí písemný popis z Německa je nejdelší a v popisu jsou tři základní prvky: školní tabulka, dort a vejce. Tento text obsahuje několik nových informací. Nyní je uveden otec, jako ten, který přináší dítě do synagogy a je zabaleno do jeho talitu. Na tabulce jsou napsány nejen písmena abecedy, ale také žalmy 119: 9, 12, 17, 140 a 125.⁹⁵ Na dortu je také napsána abeceda. Poté, co jsou verše přečteny nahlas a dítě sní dort i vejce, má dle tohoto popisu dostat ořechy a být přikryto, aby až přijde domů, nebylo viděno psem, prasetem, oslem nebo nežidem.⁹⁶

Iluminovaný rukopis ze středověkého Německa spojuje obřad se zahájením svátku Šavuot. Na přední straně rukopisu je vyobrazen Mojžíš, přijímající Desatero přikázání. V popisu obřadu v rukopisu najdeme dospělého muže, který nese dítě zabalené v plášti. Dítě se dívá směrem od muže, ale jednou rukou hladí muže po tváři a druhou drží kulatý dort. V další scéně sedí dítě učiteli na klíně. Při tomto aktu učitel drží pozlacenou tabulku a dítě má v jedné ruce vejce a v druhé kulatý žlutý dort. Další dvě děti stojí čelem k sedícímu učiteli, a také drží vejce i dort. Poslední scéna ukazuje učitele, který tlačí dvě děti směrem k řece, přičemž stále

---

⁹¹ MARCUS, Ivan. *Rituals of Childhood: Jewish Acculturation in Medieval Europe*, str. 45

⁹² Tamtéž, str. 46

⁹³ Tamtéž, str. 46

⁹⁴ Tamtéž, str. 50

⁹⁵ Tamtéž, str. 50

⁹⁶ Tamtéž, str. 50

drží vejce a dorty. Rukopis iluminace popisuje při obřadu tři vejce a tři dorty, ne pouze jeden od každého kusu. Stejně jako v Sefer ha-Asufot zahrnuje tato iluminace scénu u řeky, která není zmíněna v jiných německých ani francouzských textech.⁹⁷

4.3 Memorování abecedy a potraviny spojené s ceremonií

Konkrétním postupem v rámci medové ceremonie je memorování abecedy. Talmud nám říká, že ten, kdo konvertoval k judaismu, je jako nově narozené dítě a také se musí abecedu naučit. Při učení abecedy se běžně postupovalo odpředu dozadu. Aškenázské židovské děti se učily abecedu od alef do tav a obráceně. Další tradice říká, že se děti učily párováním písmenek v abecedě, první s posledním atd.⁹⁸

Důležitost memorování je opakovaně zdůrazněna v hebrejské Bibli. Sloveso zachar (זכר) (pamatovat) se v Bibli objevuje několikrát v různých deklinacích. Šulchan aruch, nejdůležitější zákoník pro židy říká: „Jestliže někdo zapomene jednu věc z toho, co se naučil, protože si neopakoval, Písmo svaté uvádí, že se dopustil zločinu.“ Židovská literatura popisuje širokou škálu prostředků pro posílení paměti. Odvětví, které pomůžou posílit paměť jsou magie, lékařství a mnemotechnické pomůcky.⁹⁹

4.3.1 Posílení paměti magií

Jedním z předmětů, týkající se magie pro posílení paměti jsou talismany. Jde o talismany, na kterých je vyobrazen celý biblický verš nebo jeho část. Specifické užití talismanů je popsáno v receptu proti zapomnění R. Ele'azara ha-Kalira. Na začátku měsíce sivan je nutné si vzít ječnou mouku a ve stoje ji uhníst. Následně z ní udělat placky a na ty napsat: "Zeker asa le'-nifla 'otav" (Způsobil, že se na jeho zázraky bude vzpomínat). Poté si vzít uvařené oloupané vejce a obojí sníst. Když budete jíst tyto placky a vejce každý den po dobu třiceti dnů, zapamatujete si všechno a nic nezapomenete.¹⁰⁰

Židovská tradice zaznamenaná Nathanem ben Jehielem uvádí, že existuje místo, kde se koláči říká „kalir“, a že Ele'azar se nazývá „ha-Kalir“, protože jedl koláč, na němž bylo napsané magické jméno a v důsledku toho se stal velmi moudrým.¹⁰¹ Talmudská tradice uvádí,

⁹⁷ MARCUS, Ivan. *Rituals of Childhood: Jewish Acculturation in Medieval Europe*, str. 51-52

⁹⁸ Tamtéž, str. 58

⁹⁹ BOS, G. *Jewish Traditions on Strengthening Memory and Leone Modena's Evaluation*, str. 39-41

¹⁰⁰ Tamtéž, str. 42

¹⁰¹ Tamtéž, str. 43

že požívání některých druhů potravin je buď dobré nebo špatné pro paměť. Například víno a koření má posilovat paměť. Tento zvyk je použit v židovské slavnosti, když člověk o Šabatě při závěrečné ceremonii havdala zároveň pije víno a čichá ke koření. Zaklínadlo proti Pota, princů zapomnění se také objevuje v týdenním obřadu havdala. V důsledku koření, pití vína a zařikávaní proti knížeti zapomnění, zjišťujeme, že havdala pomáhá člověku nezapomenout na učení Tóry.¹⁰² Olizování medu se ale nezdá být přímo závislé na nějaké starověké nebo raně středověké tradici. Neexistuje žádný doklad o tom, že by slizávání medu z tabulky zlepšovalo paměť. Med způsobuje to, že slova psaná na tabulce jsou sladká v doslovném i přeneseném významu.¹⁰³

4.3.2 Lékařské metody na posílení paměti

Lékaři napsali, že pokud chce někdo posílit schopnost své mysli a paměti, měl by jíst lehké jídlo a vyvarovat se těžkých potravin, jako je například hovězí maso, vejce, vlašské ořechy, olivy a podobně. Měl by se také vyvarovat chladu a horku, nekvalitnímu spánku, bdění, starostem a všem extrémním věcem. Měl by mít zakrytou svou hlavu podle počasí a místa kde žije.¹⁰⁴ Arabský lékař Ibn al-Jazar poznamenává, že nadbytek studené vlhkosti způsobuje zapomnětlivost. Doporučuje proto léky, které zahřívají mozek a odstraňují vlhkost. Jedním z těchto léků je zejména rostlina Baladur. Podle lékaře je mozek podobný červu a vlhko mu brání v pohybu. Lékem na to, je pomazání hlavy lvím tukem, to sníží vlhkost, vyčistí hrdlo a zvýší paměť, následně bude mít stejný účinek jako Baladur.¹⁰⁵

4.3.3 Mnemotechnické pomůcky

Talmud jako mnemotechnické pomůcky doporučuje zkratky, slovo nebo frázi spojenou z počátečních písmen nějakého slova nebo slovního spojení a následnou melodickou recitaci. Melodický přednes byl zvláště zdůrazňován při učení Mišny.¹⁰⁶ Klasická mnemotechnická pomůcka radí, že když si člověk něco zapisuje, aby si to zapamatoval, měl by psát každý nový odstavec s mezerou navíc. Nový odstavec by měl začínat velkým písmenem a člověk by měl používat ilustrace.¹⁰⁷ Když si chceme vzpomenout na něco, co jsme slyšeli a ne viděli. Měli bychom si informaci spojit s místem, kde jsme ji slyšeli, také bychom si měli zapamatovat

---

¹⁰² MARCUS, Ivan. *Rituals of Childhood: Jewish Acculturation in Medieval Europe*, str. 86

¹⁰³ Tamtéž, *Europe*, str. 87

¹⁰⁴ BOS, G. *Jewish Traditions on Strengthening Memory and Leone Modena's Evaluation*, str. 46

¹⁰⁵ Tamtéž, str. 48-49

¹⁰⁶ Tamtéž, str. 51

¹⁰⁷ Tamtéž, str. 56

vzhled a gesta osoby, která informaci předávala. Abychom si zapamatovali čísla, měli bychom si je vizualizovat v různých podobách. Například číslo deset jako jeden sloupec, číslo dvacet jako dva sloupce, číslo třicet jako vidlička se třemi zuby. Tato metoda, která přisuzuje obrázky k číslům, odkazuje na matematika a teologa Thomase Bradwardina.¹⁰⁸

4.4 Texty psané na tabulce při medové ceremonii

Ivan G. Marcus ve své knize uvádí, že středověká předškolní ceremonie předepisuje, že dítě musí přečíst a symbolicky sníst tři posvátné texty, které jsou napsané na tabulce a potřené medem. Tyto texty mají starověké kořeny. Prvním je: Deuteronomium 33:4 „Zákonu, který nám přikázal Mojžíš jako odkaz Jákobovu shromáždění.“ V rabínských textech má tento verš významnou roli v základním vzdělání a babylonský spis ze 3. století ho jmenuje jako první lekci Tóry, kterou naučí otec svého syna. Mnoho učenců tvrdí, že právě tento verš je shrnutím celé Tóry. Tento verš uvádí ústřední požadavek rabínského judaismu: Mojžíš přijal Tóru a předal ji Izraeli.¹⁰⁹ K němu byla připojena první část Leviticu. Tyto dvě části jsou základy středověké ceremonie, které vycházejí z antiky. Postup při studiu abecedy a později Leviticu je načrtnut v nejstarších dochovaných prvotínách z káhirské genizy. Několik stránek obsahuje náčrty abecedy psané odpředu, dozadu s úvodními část i Levitica. Další textem je „Kéž je mým zaměstnáním Tóra“. Původně se tento text vztahoval k dospělým, kteří studovali Tóru, ale později byl převeden do dětského uvítacího ceremoniálu. Tento text se objevuje v pasáži, která uvádí osobní denní modlitby.¹¹⁰

Židovský rituál pojídání písmen z tabulky vychází z biblického tématu, že Bůh vkládá svá slova do úst svých proroků. V Deuteronomiu nacházíme představu, že pozdější proroci budou jako Mojžíš. „Povolám jim proroka z jejich bratří, jako jsi ty. Do jeho úst vložím svá slova a on jim bude mluvit vše, co mu přikáži.“ – Deuteronomium 18:18. V Ezechielovi nalezneme, že skutečně jí slova boží a že slova chutnají sladce. „Řekl mi: „Lidský synu, nakrm své břicho a naplň své útroby tímto svitkem, který ti dávám.“ Snědl jsem jej a byl mi v ústech sladký jako med.“ – Ezechiel 3:3. Metafora pojídání sladkých Božích slov se dále vyskytuje například v Žalmech. „Jak lahodnou chuť má, co ty říkáš! Sladší, než med je to pro má ústa.“ – Žalm 119,103.¹¹¹

¹⁰⁸ BOS, G. Jewish Traditions on Strengthening Memory and Leone Modena's Evaluation, str. 56

¹⁰⁹ MARCUS, Ivan. Rituals of Childhood: Jewish Acculturation in Medieval Europe, str. 59

¹¹⁰ Tamtéž, str. 63

¹¹¹ Tamtéž, str. 82

4.5 Kníže zapomnění

Ivan G. Marcus ve své knize také neopomněl zmínit zaklínadlo proti knížeti zapomnění, které je pronášeno při iniciační ceremonii.¹¹² Zde je odříkáno proto, aby princ zapomnění odešel daleko a neblokoval chlapcovo srdce.¹¹³ Zaklínadlo proti princovi je pronášeno také na konci Šabatu, v závěrečné části havdala každý týden. Třetí příležitost, kdy je zaklínadlo pronášeno, je, když student dokončí studium traktátu Talmudu. Všechny tři události mají v sobě okamžik ohrazení nebo přerušování, a to může představovat nebezpečí. Proti nebezpečí byla pronášena formule, aby člověk nezapomněl na studium Tóry, co se naučil nebo aby ve studiu dále pokračoval. Jméno knížete je odvozené od hebrejského slova pro „otevírání“ (נח·)ᵑStejně jako v případě většiny prvků, které se staly součástí zasvěcovacího obřadu, bylo i zařikávací zaklínadlo proti knížeti zapomnění především mystickým gestem dospělých. Zaklínadlo proti knížeti zapomnění můžeme najít například v modlitební knize Sidur Rav Amrama Ga'ona.¹¹⁴

4.6 Iniciační obřad dnes

Prvky iniciačního obřadu na školách stále přetrvávají, ale ne ve všech lokalitách. Pokud někdo na svátek Šavuot stále jí dorty nebo vařená vejce s napsanými verši, jsou to většinou dospělí, nikoli děti začínající školní docházku. Přesto zachytíme stopu vybraných prvků z iniciačního rituálu, které přetrvaly do novověku. Například na nástěnných malbách hebrejské abecedy z Itálie ze 17. a 18. století, najdeme citovanou frázi poprvé nalezenou v severofrancouzské liturgické kompilaci Machzor Vitry: „Nejprve ho nalákáme a pak je popruh na jeho zádech.“ Na stěnách najdeme také dřevoryt nebo rytinu, která ilustruje dvě části tohoto rčení. Andělé se vznášejí nad školáky a upouštějí mince nebo bonbóny, aby ilustrovali lákavou část přísloví. Ve druhé části učitel zvedne bič na vyděšené dítě.¹¹⁵ Andělé shazující odměny z nebe se stali také symboly ve východní Evropě a Americe.¹¹⁶

Od vychovatele Schmarya Levina máme zmínky o iniciačním obřadu z konce 19. století. Ve své knize s názvem Děťství v exilu popisuje, jak začal se svým základním vzděláním v Polsku. Některé prvky obřadu jsou zkráceny nebo vypuštěny. Ty, které zůstaly, byly přeměněny na něco, co souvisí, ale liší se od dřívějších písemných verzí. Levin zmiňuje

¹¹² MARCUS, Ivan. *Rituals of Childhood: Jewish Acculturation in Medieval Europe*, str. 98

¹¹³ MARCUS, Ivan G. *The Jewish Life Cycle: Rites of Passage from Biblical to Modern Times*, str. 70

¹¹⁴ MARCUS, Ivan. *Rituals of Childhood: Jewish Acculturation in Medieval Europe*, str. 98

¹¹⁵ MARCUS, I. *The Jewish Life Cycle: Rites of Passage from Biblical to Modern Times*, str. 73

¹¹⁶ Tamtéž, str. 74

olizování medu z hebrejské knihy, nikoli z abecedy psané na tabulce. Není zde žádná zmínka o vařených vejcích nebo koláčích či dortech či žádné vyzývání prince zapomnění. Iniciační obřad se také koná doma s rodinou.¹¹⁷ Ve středověkých textech rodič zabalil dítě do talitu a vezme ho k učiteli. U Levina je pořadí obráceně. Popisuje, že medová ceremonie je rodinný zvyk, a po něm teprve následuje cesta k učiteli.

V některých komunitách, kde je ceremonie medové abecedy stále vykonávána byla přesunuta do jiné části roku. Zvyk dávat školákům medové dorty již není spojen se svátkem Šavuot na jaře, ale nyní přichází na podzim na Roš ha-šana, židovský Nový rok. Na stvoření světa byl tak med chápán jako vyjádření toho, že celý vesmír je božským darem. A protože děti začínají studovat nyní v září, spojení medu se školou a židovským Novým rokem se sloučilo.¹¹⁸ Část zvyku medové abecedy byla nedávno oživena v ultraortodoxních židovských kruzích v Izraeli a v Americe, kde je kombinována s prvním stříháním chlapců ve věku tří let.¹¹⁹

4.7 Ceremoniál stříhání vlasů

Ceremoniál stříhání vlasů je v současné době spojován s ceremonií medové abecedy především v ultraortodoxních komunitách, které sloučily konání těchto dvou ceremonií, neboť obě jsou konány ve věku tří let dítěte.

Ceremoniál stříhání vlasů se u aškenázských židů nazývá upšerin, u sefardských židů potom chalaka. Vychází ze slova upšerin (אֲפֶשֶׁרִין) doslova „ostříhat“, které pochází z jidiš. Jedná se o ceremonii, při které dochází k prvnímu stříhání vlasů židovského chlapce, většinou ve věku tří let.¹²⁰ Ceremonie pochází z arabského zvyku. Rodiče stříhají novorozeným chlapcům vlasy a pálí je jako oběť.¹²¹ Yoram Bilu, profesor na Hebrejské univerzitě v Jeruzalémě se domnívá, že tento zvyk má jen malý nebo žádný náboženský základ a jeho praktikování je hlavně společenské.¹²² Některé komunity, zejména sefardské ale odkládají ceremonii až do čtyř, pěti nebo šesti let. Do této doby se nijak nezasahuje do růstu vlasů chlapce. Kromě stříhání vlasů patří k ceremonii upšerin i některé další zvyky. Například by dítě mělo

---

¹¹⁷ MARCUS, I. *The Jewish Life Cycle: Rites of Passage from Biblical to Modern Times*, str. 75

¹¹⁸ Tamtéž, str. 75

¹¹⁹ Tamtéž, str. 77

¹²⁰ BILU, Y. *From Milah (Circumcision) to Milah (Word): Male Identity and Rituals of Childhood in the Jewish Ultraorthodox Community*, str. 198

¹²¹ NOSEK, B. a DAMOHORSKÁ, P. *Židovské tradice a zvyky*, str. 71

¹²² BILU, Y. *From Milah (Circumcision) to Milah (Word): Male Identity and Rituals of Childhood in the Jewish Ultraorthodox Community*, str. 198

mít po celou dobu obřadu nasazenou kipu a cicit a od tohoto dne je nosit i nadále. Dítě při obřadu odříkává verš z Tóry. „Zákonu, který nám přikázal Mojžíš jako odkaz Jákobovu shromáždění“ – Deuteronomium 33:4. Dalším zvykem během ceremonie je, že dítě dostane peníze, které následně vloží do dobročinné pokladny.¹²³ Není zcela jasné, kdy přesně tento zvyk vznikl. V Talmudu ani v kodexu Šulchan aruch není o této ceremonii psáno. Nejstarší zaznamenaná zmínka je v responzu rabína Davida Ibn Zimry z 16. století. Ten se zde zabývá zvykem provádět tuto ceremonii u hrobu proroka Samuela.¹²⁴

Proč dochází k ceremonii právě ve věku tří let má několik možných vysvětlení. Jedno z nich pochází z midraše, kde je napsáno, že když žid zasadí ovocný strom, nesmí sklízet během prvních tří let jeho plody. Ve čtvrtém roce musí být plody posvěceny a přeneseny do Jeruzaléma, aby se tam snědly. „Až přijdete do země a budete sázet různé ovocné stromy, bude vám jejich ovoce nedotknutelné jako neobřízka; po tři roky bude pro vás neobřezané, nesmí se jíst. Čtvrtého léta bude všechno jejich ovoce posvěceno k oslavě Hospodina. Teprve v pátém roce budete jíst jejich ovoce, abyste nadále sklízeli bohatou úrodu. Já jsem Hospodin, váš Bůh.“ – Leviticus 19: 23-25. V prvních třech letech nejsou v plodu ještě zjevné výživné hodnoty a my k nim máme zakázáno přistupovat. Podle midraše lze toto vysvětlení vztáhnout i na židovské dítě, protože Tóra přirovnává člověka ke stromu. V prvních letech není dítě schopno ještě mluvit ani plně chápat. Když dítě dovrší tři roky je schopno komunikovat a rozumět, je posvěceno a je vychováváno k dodržování Tóry a micvot. Třetí rok života byl také zvolen proto, že upšerin je vzdělávací obřad, který vede dítě k dodržování nové micvy. Tento věk tudíž signalizuje začátek dětského formálního vzdělávání. Podle některých, zvyk stříhání vlasů odkazuje na darování prvních ovčích stříží kněžím „Budeš mu dávat prvotiny svého obilí, moštu a oleje i prvotiny své ovčí stříže“ – Deuteronomium 18:4.¹²⁵ Někdy se odstřižené vlasy z ceremonie zvaží a dávají se jako milodar. Pokud jsou vlasy dostatečně dlouhé, darují se na charitu, která vyrábí paruky pro pacienty s rakovinou. Tóra nařizuje, aby si židovští muži nechali svůj pe‘ot¹²⁶ neostříhaný. V Sefer Ha-chinuch nalezneme, že pohanští židé měli ve zvyku zcela oholit svou hlavu, aby napodobili modly, které uctívali, a které byly

---

¹²³ The Upsherin. Chabad [online]. [cit. 2022-05-18]. Dostupné z: https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/1046921/jewish/The-Upsherin.htm

¹²⁴ The Upsherin. Chabad [online]. [cit. 2022-05-18]. Dostupné z: https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/1046921/jewish/The-Upsherin.htm

¹²⁵ Tamtéž

¹²⁶ Hebrejský výraz pro kotlety, ortodoxních židovských mužů, v češtině používaný výraz „pejzy“

bez vlasů. Proto Tóra výslovně přikazuje ponechat si pe'ot¹²⁷, aby muži demonstrovali odmítnutí těchto názorů a oddanost k Bohu.¹²⁸

---

¹²⁷ Přepis podle NEWMAN, Ja'akov a Gavri'el SIVAN. Judaismus od A do Z

¹²⁸ Tamtéž

Závěr

V bakalářské práci autorka popsal život židů ve dvou významných oblastech středověké Evropy, konkrétně v Německu a ve Francii. V těchto oblastech se vyvíjely dva odlišné rity aškenázských a sefardských židů. Popisem jejich života autorka odpověděla na připravené otázky k cílům bakalářské práce a umožnila čtenáři vhled do středověkého života daných komunit. V druhé kapitole byly popsány vztahy panovníků vůči židům v konkrétních oblastech, jejich pronásledování, ale také vztahy běžného křesťanského obyvatelstva vůči židovskému, které nebyly vždy čistě negativní. V neposlední řadě byla popsána otázka křížových výprav. Hlavním cílem této práce bylo popsat obřad medové ceremonie a nalézt hlavní rozdíly mezi konáním obřadu ve středověké Francii a ve středověkém Německu. Autorka zjistila, že hlavním rozdílem je období, ve kterém se ceremonie konala. V sefardských komunitách, na území Francie, docházelo k obřadu kdykoliv, kdy bylo dítě připraveno začít studovat Tóru. Naopak podle dochovaných zdrojů v aškenázských komunitách docházelo k obřadu na svátek Šavuot, den, kdy se slaví převzetí Tóry na hoře Sinaj. V aškenázských komunitách byl tedy pro tuto ceremonii zvolen konkrétní den. Dalším rozdílem je, že ve Francii byla při obřadu na tabulkách napsána pouze abeceda, kterou dítě následně opakovalo. Oproti tomu v Německu byly na tabulkách kromě abecedy napsané také žalmy. Posledním signifikantním rozdílem je závěrečná část ceremonie. V Německu byly děti voděny k řece, jejíž proud měl připomínat plynutí výuky a měl dokazovat, že učení v životě je plynulé a trvalé, tak jako říční proud. Ve francouzských středověkých textech nemáme o této poslední fázi zmínky.

Informace o středověké iniciační ceremonii ve Francii čerpala autorka z knihy Ivana G. Marcuse s názvem *Rituals of Childhood: Jewish Acculturation in Medieval Europe*, který pracuje se středověkými dokumenty Machzor Vitry a Kol Bo. Stejně tak informace o iniciačním obřadu v Německu, čerpá Ivan G. Marcus z knih *Sefer ha-Rokeach*, *Sefer ha-asufot*, jednoho nepojmenovaného písemného popisu a iluminovaného rukopisu.

V případě navazujících budoucích prací na podobné téma, by bylo vhodné rozšířit práci o další rituály, zasazené do středověku. Mohlo by se jednat o rituály, týkající se opět dětského věku, například obřízka a bar micva. Nebo by bylo možné vrátit se k původně zamýšlenému tématu bakalářské práce, tedy židovské rituály týkající se dětského věku ve středověké Evropě. U nich lze následně provést srovnání mezi způsobem provedení rituálů ve středověkém Německu a Francii, neboť tyto dvě oblasti zastupují odlišné rity, u kterých lze pozorovat největší rozdílnosti.

Seznam literatury

Primární literatura:

MARCUS, Ivan. *Rituals of Childhood: Jewish Acculturation in Medieval Europe*. New Haven: Yale University Press, 1996. ISBN 0-300-05998-1.

Sekundární literatura:

ABRAHAMSON, Israel. *Jewish Life in the Middle Ages*. Philadelphia: The Jewish Publication Society, 1993. ISBN 978-0827605428.

BAUMGARTEN, Elisheva a Judah GALINSKY. *Jews and Christians in Thirteenth-Century France*. New York: PALGRAVE MACMILLAN, 2015. ISBN 978-1-349-44960-6.

BAUMGARTEN, Elisheva. *Mothers and Children: Jewish Family Life in Medieval Europe*. Princeton: Princeton University Press, 2004. ISBN 978-0-691-13029-3.

BILU, Yoram. *From Milah (Circumcision) to Milah (Word): Male Identity and Rituals of Childhood in the Jewish Ultraorthodox Community*. Ethos. Wiley on behalf of the American Anthropological Association, 2003

BOS, Gerrit. *Jewish Traditions on Strengthening Memory and Leone Modena's Evaluation*. *Jewish Studies Quarterly*. Mohr Siebeck GmbH & Co., 1995

ELUKIN, Jonathan. *Living Together, Living Apart: Rethinking Jewish-Christian Relations in the Middle Ages*. Druhé vydání. Princeton: Princeton University Press, 2013. ISBN 9780691162065.

CHAZAN, Robert. *Židé středověkého západního křesťanského světa*. Praha: Argo, 2009. ISBN 9788025701386.

JOHNSON, Paul. *Dějiny židovského národa*. Praha: Rozmluvy, 1996. ISBN 80-85336-31-6.

LJPHART, Arend: *Comparative Politics and the Comparative Method*. *The American Political Science Review* 65, 1971.

MAIMONIDES, Jacob. *The Code of Maimonides (Mishneh Torah)*. Druhé vydání. Yale University Press, 1949. ASIN B005V5CVMO.

MARCUS, Ivan G. *The Jewish Life Cycle: Rites of Passage from Biblical to Modern Times*. Seattle: University of Washington Press, 2004. ISBN 0-295-98440-6.

MESSADIÉ, Gerald. *Obecné dějiny antisemitismu*. Druhé vydání. Praha: Práh, 2000. ISBN 80-7252-038-5.

NEKOLA, Martin, VESELÝ, Arnošt a OCHRANA, František. *Metody a metodologie v analýze a tvorbě veřejných politik*. In: *Analýza a tvorba veřejných politik: přístupy, metody a praxe*. Vyd. 1. Praha: SLON, 2007. Studijní texty, 40. ISBN 978-80-8642-975-5.

NEWMAN, Ja'akov a Gavri'el SIVAN. *Judaismus od A do Z*. Praha: Sefer, 1998. ISBN 80-900895-3-4.

NOSEK, Bedřich a Pavla DAMOHORSKÁ. *Židovské tradice a zvyky*. Praha: Karolinum, 2016. ISBN 978-80-246-2996-4.

PAVLINCOVÁ, Helena a Břetislav HORYNA. *Judaismus, Křesťanství, Islám*. Olomouc: Olomouc, 2011. ISBN 80-7182-165-9.

SCHUBERT, Kurt. *Dějiny Židů*. Praha: NS Svoboda, 2003. ISBN 80-205-1036-2.

SCHWARZFUCHS, Simon R. *The Expulsion of the Jews from France (1306)*. *The Jewish Quarterly Review*. University of Pennsylvania Press, 1967

SINGER, Isidore a Cyrus ADLER. *The Jewish Encyclopedia*. Páté vydání. Arkose Press, 2015. ISBN 9781344662642.

ŠVARŤÍČEK, Roman a Klára ŠEĎOVÁ. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2007. 377 s. ISBN 978-80-7367-313-0.

Online zdroje

AITKEN, James a James PAGET. *The Jewish-Greek Tradition in Antiquity and the Byzantine Empire* [online]. Cambridge: Cambridge University Press, 2014 [cit. 2022-04-19]. ISBN 9780511736223. Dostupné z: <https://www.cambridge.org/core/books/jewishgreek-tradition-in-antiquity-and-the-byzantine-empire/A95D0312EB3EE073F71ABFA9B994DA99>

HAVERKAMP, Alfred. Jews in the Medieval German Kingdom [online]. Trier University Library, 2015 [cit. 2022-04-19]. Dostupné z: https://ubt.opus.hbz-nrw.de/opus45-ubtr/frontdoor/deliver/index/docId/671/file/Jews_German_Kingdom.pdf. Universität Trier

The Tosafot. My Jewish Learning [online]. [cit. 2022-05-26]. Dostupné z: <https://www.myjewishlearning.com/article/the-tosafot/>

The Upsherin. Chabad [online]. [cit. 2022-05-18]. Dostupné z: https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/1046921/jewish/The-Upsherin.htm

Výukový online materiál vzniklý v rámci projektu Varianty, realizovaného společností Člověk v tísni, o.p.s. Online dostupný z: <https://www.pf.jcu.cz/stru/katedry/pgps/ikvz/>